

הרב משה מורכי חדש

הלכות מגילה וחנוכה

לעלוי נשמת עלם חמד יקירנו מנחם ישראל ז"ל, נשמה גבוהה וטהורה שנקטפה מעמנו בחטף. דומה שמתאים יותר לכתוב בעניני אבלות או מוסר. אך גיסי ר' משה שליט"א קבע את ימי הפורים לנושא הקובץ. סמלי הדבר לצו החיים, המחייב להתגבר על היגון, לחזור למסלול חינוך הבנים ילדי ישראל, ואף לחוג את הפורים כמתחייב, ימי משתה ושמחה. מי יתן, יתן ה' להורים הדגולים, גיסנו ואחותנו, ר' משה ועדינה שליט"א, את היכולת לנהוג בן ולהרגיש בן. כ"ד.

הרמב"ם קורא להלכות ימים אלו, "הלכות מגילה וחנוכה". לא הלכות פורים על שם הימים, כי עם ע"ש המצוה, מצות קריאת המגילה. ומאידך, בחנוכה, לא ע"ש המצוה, נרות או הלל וכדו', אלא ע"ש היום — חנוכה. ההבדל אומר דרשני.

פורים ומגילה — אינם קשורים בהכרח זה בזה

ונראה בזה ע"פ המבואר בדברי הרמב"ם בכמה דוכתי, ההבדל בין חנוכה ופורים בעיקר קביעותם, ובמצוות שבהם. דאילו בפורים, קריאת המגילה אינה חלק מעיקר קביעותו ותכנו של היום. שהרי מצינו שבני הכפרים מקדימין וקורין את המגילה ב"א ב"ב ובי"ג, אף שגם לדידם יום הפורים הוא ב"ד. הרי שמצות המגילה נקבעה בפני עצמה, ואינה קשורה דוקא בקביעות ימי הפורים. ויתכן יום פורים ב"ד לבני הכפרים, בלי קריאת מגילה. נמצא שקביעת ימי הפורים וקריאת המגילה הם שני ענינים, שאינם בהכרח קשורים זה בזה.

לעומת זאת, תקנת מצות הדלקת הנרות אינה תקנה בפני עצמה, כי אם מצוה שהיא קבועה לימי החנוכה, ולא תתכן מצות הנרות שלא כימי החנוכה. ומלשון הרמב"ם בפ"ג נראה יותר: עיקר התקנה היא קביעת ימימים כימי המועד דחנוכה, שמשמעותם ימי הלל והודאה והדלקת הנרות.

הקשר בין תקנת יו"ט של חנוכה להדלקת נרות שני במחלוקת ראשונים

לכשתימצי לומר, הקשר בין מצות הדלקת הנרות וקביעת ימי החנוכה נדון בסוגיא בר"ה, והוא תלוי במה שנחלקו הראשונים בפירוש אותה סוגיא. במסכת ר"ה יח ב: "איתמר, רב ורבי חנינא אמרי: בטלה מגילת תענית (ימים טובים שקבעו חכמים ע"י נסים שאירעו בהם, ואסרום בתענית, ויש מהם אף במספר, וכתבום

במגילה אחת, 'אילין יומיא דלא להתענאה בהו' וכו'. עכשיו שחרב הבית בטלו, ומותרין במספד ותענית — רש"י. רבי יוחנן ורבי'ל אמרי: לא בטלה מגילת תענית וכו'. מתיב רב כהנא: מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד, וירד ר"א ורחץ ורבי יהושע וסיפר, ואמר להם, צאו והתענו על מה שהתעניתם וכו'. וכתבו שם תוספות (ד"ה וירד): "ממתניתין ד'על כסלו מפני חנוכה' לא היה ליה לאקשווי (המקשה, שסבר שחנוכה הוא יו"ט ממגילת תענית, הרי יוכל להוכיח מהמשנה שחנוכה לא בטלה, שהרי אף אחר החורבן השלוחים יוצאים על כסלו מפני חנוכה), דלעולם לא חשיב יו"ט, ואפילו הכי מדליקין נרות זכר לנס". הרי שהוכיחו תוס' מגמרא זו, דאין קשר בין מצות ההדלקה לקביעת היום טוב. ולכן אף אם יתבטל יום טוב דחנוכה, אפ"ה מדליקים נרות. והרשב"א שם תמה על דבריהם מהמשך הסוגיא, שרב יוסף תירץ על קושית רב כהנא הנ"ל, "שאני חנוכה דאיכא מצוה. — ותבטל אידי ותבטל מצותה? אלא, שאני חנוכה דמפרסם ניסא". מפורש בגמרא, שאם תבטל אידי — תבטל מצותה. והמצוה, מפרש הרשב"א, היינו מצות הדלקת הנרות. והרי לפי תוספות, אף אם תבטל אידי — לא תבטל המצוה. והרשב"א תירץ על קושית התוספות תרוץ אחר.

עכ"פ לפי הרשב"א מפורש בגמרא, שיסוד תקנת הדלקת הנרות תלוי בקביעות ימי החנוכה. ובתוספות מכואר, דמצות הנרות אינה תלויה בקביעות הימים. אלא דעל שיטת התוס' עומדת קושית הרשב"א מהמשך הסוגיא. ונראה, שתוס' מפרשים את האמור בגמרא "שאני חנוכה דאיכא מצוה", שאין הכוונה למצות הנרות, אלא לשאר מצוות היום המוזכרות בברייתא בעיקר התקנה, והן ההלל וההודאה.

עיקר תקנת יו"ט של חנוכה היא ההודאה

ונראה, דמחלוקת זו בין תוס' והרשב"א בביאור הסוגיא בר"ה, תלויה בפירושו בגמרא בשבת כא ב, בברייתא ד"מאי חנוכה". שם בסוף הברייתא איתא, "לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה" (לקרות הלל ולומר על הניסים בהודאה — רש"י). והנה מצות הדלקת הנרות לא הוזכרה בברייתא כלל. ולכן סברי התוספות, דקביעת היו"ט דחנוכה נוגעת רק להלל והודאה, וע"כ לא הוזכרה תקנת הנרות, שאינה ענין לעיקר קביעותו של יו"ט דחנוכה. אכן הרמב"ם (הל' חנוכה פ"ג ה"ג) כתב, וז"ל: "ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור, שיהו שמונת הימים האלו וכו' ימי שמחה והלל, ומדליקין בהן הנרות בערב וכו'. הרי שהוסיף הרמב"ם את מצות הדלקת הנרות לתוך עיקר קביעות היום. אך דברי הרמב"ם צריכים עיון: א — במה שהוסיף הדלקת נרות, והרי הברייתא השמיטה הדלקת נרות בעיקר קביעות היום? ב — הרמב"ם השמיט ענין "הודאה" המוזכר בברייתא, ופי' רש"י דהיינו חיוב אמירת "על הנסים" בתפילה וברכת המזון. ומדע השמיט הרמב"ם החיוב ד"הודאה"?

דעת הרמב"ם: ההודאה היא הדלקת הנרות

והנה הרמב"ם לא הזכיר כלל, בהלכות חנוכה, חיוב הזכרה ד"על הנסים". חיוב זה מוזכר ברמב"ם רק בהל' תפילה. מבואר בדעתו, שטובר שאין חיוב הזכרת "על הנסים" מעיקר מהותו וקביעותו של היו"ט, ואינו חיוב מהלכות חנוכה. וכל עיקר ההזכרה הוא מהלכות תפילה, שיש להזכיר ענינו של יום בתפילה. אלא דהרמב"ם צ"ע מהברייתא, שהזכירה הודאה כעיקר לקביעות היום.

ונראה דלהרמב"ם פירוש אחר בדברי הברייתא (וכן מצאתי שפירש בנימוקי מהרא"י הנדפס בסוף הרמב"ם). הרמב"ם מפרש ש"הודאה" האמורה בברייתא היינו הדלקת הנרות, ולא "על הנסים". וא"כ, "מדליקים הנרות" שכתב הרמב"ם, הוא הפירוש להודאה שהוזכרה בברייתא. ואין כאן השמטה ולא תוספת לדברי הברייתא (עדיין יש מקום לעיין, האם עצם ההדלקה היא ההודאה או הברכות, ואולי ברכת שעשה נסים, ויש מקום לפרש כך וכך, ואכמ"ל).

מעתה, לרש"י לא הזכרה מצות הנרות בעיקר קביעות היום, וזה מתאים עם פירוש התוס' בסוגיא דר"ה, דאף אם יתבטל יום טוב דחנוכה, מצות הנרות לא תתבטל. ומה שאמרה הגמרא "שאני חנוכה דאיכא מצוה", וכן קושית הגמרא "ותבטיל איהי ותיבטיל מצותה", נאמר על המצוה התלויה בעיקר קביעות היום, והיינו הלל והודאה. ולפירושם היינו הלל ועל הנסים.

אך לפירוש הרמב"ם, שהודאה המזכרת בברייתא היינו הדלקת הנרות, הרי שמצות הנרות היא מעיקר קביעות היו"ט דחנוכה. וע"כ מפרש הרשב"א כהרמב"ם את דברי הגמרא "שאני חנוכה דאיכא מצוה", היינו מצות הנרות. וע"ז מקשה הגמרא, "ותיבטיל איהי ותבטל מצותה". שהרי כאמור, לפירושם הדלקת הנרות היא מעיקר קביעות היו"ט דחנוכה, וכנ"ל.

ניסוח שם ההלכות ברמב"ם ותוכנו

והדרינן לניסוח שם ההלכות ברמב"ם. את הלכות הפורים קורא הרמב"ם ע"ש המגילה, באשר המגילה אינה פרט במצות הימים, כ"א ענין בפני עצמו. והעדיף הרמב"ם את מצות המגילה על פני מצוות היום, ועשאה לעיקר, באשר מצות המגילה תקפה בגדר מצות עשה מדברי סופרים. משא"כ בחנוכה, שכאמור מצות הנרות היא רק פרט בקביעות היום, קרא הרמב"ם את ההלכות ע"ש היום.

הדברים מתבארים כן גם מסדור ההלכות ברמב"ם. בהלכות חנוכה הרמב"ם פותח בתיאור הנסים, ואח"כ הוא ממשיך בהלכות, והדלקת נרות בכללן: "זמפני זה התקינו וכו' שיהיו שמונת הימים וכו' ימי שמחה והלל, ומדליקין בהן הנרות". אבל בדיני פורים אין הדבר כן. שם בפרק א מתחיל, "קריאת המגילה וכו'". גם המשך

הפרק ועיקרו של פרק ב דנים בהלכות המגילה. ורק בסוף פרק ב דין הרמב"ם במצוות היום – שמחה, משתה, משלוח מנות ומתנות לאביונים. מפני שמצות קריאת המגילה אינה ענין לעצם היר"ט.

עליה לצורך ירידה

להבין, למה בפסוק "יבוא המלך והמן היום", אותיות השם (בראשי התיבות) כסדרן, ובפסוק "וכל זה איננו שוה לי", אותיות השם (בסופי תיבות) הן למפרע? הלא ידוע, כשאותיות השם כסדר, הוא רחמים; ולמפרע הוא דין. ואז, היו ישראל שרויים בצער. ולמה נכתב כסדר? הענין – דהנה חז"ל אמרו, כל מקום שנאמר במגילה מלך סתם, במלך מלכי המלכים הקב"ה הכתוב מדבר. וזו היתה עצת אסתר, להגביה את המן למקום גבוה, אשר איננו בכח לעמוד שם. ומזה עצמו בא לו השבר, ומזה באה הנאולה לישראל. ולכן באו אותיות השם כסדרן. וכן הוא בכל איש ואיש, שיראה שלא יאחו במקום גבוה אשר אינו שייך אליו. כי אדרבה, ריעותא הוא לו. ואמר כ"ק אבי אדמו"ר זצלה"ה, שראה אנשים מפורסמים, אשר בסופם לא היו כראוי, מחמת שאחזו בדברים גדולים, בעוד שעשו מעשיהם ולא היתה להם שייכות לאלה הדברים הגדולים. אך מכל מקום, אם עכ"פ רוצה האדם בכל לב להשליך ממנו את הרע, מזה עצמו נעשה כראוי. כמו שאמרו חז"ל בחמץ – הוא עצמו מחזר עליו לשרפו, מיכל קאכיל מיניה? – והוי בטול.

שם משמואל